Соціальне спрямування сучасних технологій навчання української мови старшокласників

Неллі БОНДАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

УДК 373.5:316.477:(37.02:811.161.2)

Стаття присвячена актуальній проблемі імплементації в освітній процес 10-ти універсальних наскрізних ключових компетентностей, які необхідно формувати у здобувачів освіти на всіх уроках з усіх предметів відповідно до Закону України «Про освіту» і Концепції «Нова українська школа». На прикладі взаємозв'язаного розвитку україномовної та соціальної компетентностей старшокласників автор розкриває невичерпні ресурси української мови та можливості лінгводидактики для успішної соціалізації майбутніх випускників.

Ключові слова: освітня реформа; 10-11 класи; українська мова; ключові компетентності; україномовна компетентність; соціальна компетентність.

The article is devoted to the actual problem of implementation in the educational process of 10 universal cross-cutting key competencies that need to be formulated among the applicants for education in all lessons on all subjects in accordance with the Law of Ukraine "On Education" and the Concept "New Ukrainian School". As an example of the interrelated development of Ukrainian-language and social competences of senior pupils, the author reveals inexhaustible resources of the Ukrainian language and the possibilities of linguodidactics for the successful socialization of future graduates.

Key words: educational reform; 10-11 grades; Ukrainian language; key competencies; Ukrainian-language competence; social competence.

Стратегічним орієнтиром мовної політики в освіті є соціальне замовлення. Через нього реалізуються важливі завдання освіти, визначені в

Законі України «Про освіту» і Концепції «Нова українська школа». Серед них – посилення соціальної спрямованості освітнього процесу; формування у здобувача освіти соціальної компетентності, основ соціальної адаптації, здатності «визначати й розв'язувати соціально значущі системні проблеми у певній галузі діяльності»; підготовка особистості до життя, активного входження в соціум і орієнтації у світі задля її майбутнього успіху. У сучасних умовах цей аспект набуває особливої актуальності з огляду на інтенсифікацію глобалізаційних процесів у світі. Людина – істота соціальна, її становлення як суб'єкта діяльності й особистості відбувається тільки в процесі соціалізації. Тому все більше прихильників набирає думка, що підготовка здобувачів освіти до соціального життя не менш важлива, ніж засвоєння знань. Стрімкі темпи соціально-культурного оновлення спонукають освітню галузь оперативно реагувати на виклики часу. Освіта загалом і мовна зокрема має актуалізувати аспекти самопізнання і самовдосконалення особистості, відповідального виконання нею соціальних ролей; збагачення й поглиблення міжособистісних стосунків у сім'ї, мікросередовищі, в громаді, в суспільстві загалом, опанування ефективних комунікаційних стратегій, раціонального креативного прогностичного мислення, проектування власного життя, самовизначення й самореалізації.

Соціальну компетентність визначають як здатність до співробітництва в групі та в команді, мобільність, уміння адаптуватись і визначати особисті цілі, виконувати різні ролі та функції в суспільстві й колективі; планувати, розробляти й реалізовувати індивідуальні та колективні соціальні проекти; уміння визначати й реалізовувати мету комунікації залежно від обставин; будувати, підтримувати й розвивати взаємини; розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях.

Реалізація ***принципу соціалізації*** у навчанні української мови забезпечить становлення особистості як суспільно адаптованої, активне входження її в українськомовне соціальне, виробниче, підприємницьке, фінансове, наукове, громадське, культурне середовище на благо всього

народу України. Цьому сприятиме вільне володіння кожним здобувачем освіти державною мовою, зокрема на заключному етапі її опанування. Результатом має стати сформована життєва ***українськомовна компетентність*** особистості. Н. Бондаренко, С. Косянчук надають перевагу саме цьому терміну перед терміносполученням *предметна компетентність з української мови* з таких міркувань. Українська мова – не просто один зі шкільних предметів, що має чітко окреслені межі, а володіння нею – не просто одна з-поміж десятка компетентностей, некоректно зведена до однієї з кількох функцій державної мови – спілкування – дзеркально іноземній мові.

Українська мова – це одвічна державна константа, мова національної ідентичності, спосіб національного буття у часі й просторі, мова мислення, мовленнєвої діяльності, світопізнання, здобування інформації, знань з усіх предметів, засіб формування усіх без винятку компетентностей. Водночас на уроках з інших предметів учні засвоюють спеціальну термінологію, синтаксис наукового мовлення, що збагачує і розвиває їх українськомовну компетентність. Саме тому вільне володіння українською мовою є життєвою загальнопредметною компетентністю, бо пронизує усі предметні компетентності і є їх складником [3].

Соціалізація особистості пов’язана з соціальною стратифікацією суспільства, соціальною диференціацією мови, наявністю в ній соціально обумовленої конотації мовних знаків. Розвиток соціальної компетентності старшокласників корелюється з усіма змістовими лініями навчальної програми і зокрема мовною, що передбачає теоретичне і практичне засвоєння норм сучасної української літературної мови. Їх соціальне значення обґрунтовується такими міркуваннями.

Розходження у мовному самовираженні носіїв мови спричинені соціальним розділенням носіїв мови. Воно проявляється у соціальному походженні, соціальних ролях, статусі, різних соціальних умовах оволодіння мовою і спілкування, результатом чого є різні мовні граматики.

Взаємозв'язок соціального і мовного аспектів розвитку особистості розкривається через такі ключові поняття соціолінгвістики як **мовна норма** й **мовна варіативність**.

Мовною нормою вважають «закріплені в практиці зразкового використання мовні варіанти…, які найкраще і найповніше з числа співіснуючих виконують свою суспільну роль. Норми літературної мови єдині й загальнообов'язкові» [4, 156].

Мовна норма корелюється з правильністю, доречністю й естетичною гармонійністю мовлення. Унормованість – невід'ємна ознака літературної мови, на противагу діалектам, просторіччю, жаргону. Процеси мовно-мовленнєвої уніфікації забезпечуються соціальною однорідністю суспільства, піднесенням його культурного рівня, системою освіти і науки.

Нормативним мовленням послуговуються здебільшого люди з середньою і вищою освітою, що підносить їх статус і престиж.

В основі зближення норм писемного (літературного) й усного (розмовного) мовлення, загального процесу демократизації, лібералізації норми – поступове прилучення представників широких соціальних верств суспільства до числа носіїв правильної літературної мови, що природно підвищить їх соціальний статус. Саме потребою максимально розширити контингент таких носіїв викликане введення норм сучасної української літературної мови до чинних програм для старшої школи. Система роботи над засвоєнням норм сучасної української літературної мови потребує окремого розгляду. Зазначимо лише, що унормування, окультурення мовлення здобувачів освіти позитивно позначиться на підвищенні соціального статусу їх як мовців і майбутніх повноправних членів суспільства. Соціальне спрямування освітнього процесу покликане забезпечити всебічне удосконалення мовлення здобувачів, опанування мови як ефективного засобу самопізнання, порозуміння, розв'язання проблем і досягнення життєвого успіху.

З огляду на те що основним завданням на уроках української мови є розвиток українськомовної компетентності, решта універсальних наскрізних ключових компетентностей формуються цільовим використанням можливостей мовної, мовленнєвої, діяльнісної та соціокультурної змістових ліній; пізнавального текстового матеріалу; вкрапленням окремих завдань, сфокусованих на проблемі й незатратних у часі, серед яких варто виділити бесіду за змістом текстів. Соціальна компетентність розвивається під час роботи над текстами про родину, дружбу, міжособистісні й міжпоколінні стосунки, відповідальність, мораль, цінності, доброчинність, професійне самовизначення, професії соціального спрямування та ін.

В арсеналі педагогічного працівника – випробувані організаційні форми (робота в парах, в групах, індивідуальні), як традиційні, так і нові методи і прийоми навчання, які дають змогу ефективно формувати ключові компетентності здобувача освіти на уроках української мови в Новій українській школі. Це усний виклад словесником матеріалу (розповідь, пояснення); бесіда (евристична); робота з підручником; метод вправ, а також робота з текстом; діалог; метод ситуацій; метод проектної діяльності; рольова гра; акваріум; мікрофон; мозковий штурм; проблемний, дослідницький методи; метод гіпотез; коло ідей; дерево рішень; дискусія; диспут; круглий стіл; конкурс; ярмарок; прес-конференція; усний журнал; акція; флешмоб; громадські слухання; трудовий десант та ін. [2; 8].

Наведемо приклади завдань для роботи з формування українськомовної та соціальної компетентностей старшокласників на уроках української мови без жорсткої прив’язки до конкретної теми, які можна варіювати залежно від можливостей мовного матеріалу.

Так, у процесі опрацювання лексичних норм української літературної мови доцільно запропонувати десятикласникам роботу на основі тексту.

[Робота з текстом] **1. І. З’ясуйте значення слів *конструкти́вність, директи́вна.* Прочитайте текст, визначте його основну думку, поясніть заголовок.**

РІДНІ – ЦЕ НАШІ ДЗЕРКАЛА

На запитання анкети *«Якими для тебе є ідеальні батьки?»* більшість юнаків і дівчат відповіли, що понад усе цінують доброту, а також розуміння й довіру. Родинні стосунки мають вибудовуватися на основі взаємоповаги, справедливості, відвертості, щирості, конструктивності, стабільності.

Для дитини батьки – джерело емоційного тепла й підтримки, зразок, приклад для наслідування, втілення мудрості і найкращих людських якостей, старші товариші й порадники і водночас владна директивна інстанція, розпорядник матеріальних благ, покарань і заохочень.

Людині потрібні близькі, щоб світло наповнювало її життя, а тимчасова пітьма не лякала. Щоб вдивлятися у рідних, бачити гарним своє відображення й шукати схвалення своїх дій і вчинків. А ще – завважувати унікальність, їхні потреби, маленькі й **великі** перемоги. Нам усім необхідна веселка – божественна гама потенціалу і можливостей світла. Ця веселка – міст між дощем і **сонцем**, між небом і **землею**, між **радістю** й журбою. У ній – всі барви життя, якщо ми щодня вчимося любити. У цьому велике мистецтво – любити і день, і ніч, і холод, і спеку, і припливи, й відпливи, і рух, і спокій. Сімейна творчість – це не тільки спільне виліплювання вареників чи складання привітань. Це свідомий розподіл енергії між людьми, яких ти любиш, та необхідними справами, це увага та ніжність, підтримка й піклування. Рідна людина серцем відчуває, коли потрібно вислухати; похвалити за успіхи, добрі вчинки; висловити захоплення талантом; відвернути увагу; приємно здивувати; покращити настрій; принести чи приготувати щось смачненьке; приголубити; просто мовчки побути поруч або піти й дати рідній людині побути на самоті (*за Л. Смольською).*

ІІ. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що ви особливо цінуєте в родинних стосунках?

2. На основі яких родинних цінностей ви будуватимете власну майбутню сім'ю?

ІІІ. Вкажіть у тексті речення з антонімами, з'ясуйте їх смисл. Визначте роль антонімів у розкритті основної думки висловлення. Поясніть правопис виділених слів.

[Робота в групах] **2. Батьки вирішують, як провести Різдвяні свята, і хочуть з'ясувати думку сина (дочки). Вони схиляються до того, що краще святкувати в селі, а син (дочка) пропонує поїхати в Буковель. Розіграйте полілог. Спробуйте переконати батьків, що варіант активного відпочинку кращий, навівши вагомі аргументи на його користь.**

Під час вивчення орфоепічних норм української літературної мови ефективною буде робота з наступним текстом, яка завершиться проектом.

[Робота з текстом] **3. І. З'ясуйте значення слів *інциде́нт, зні́титися, копи́л, елега́нтний*. Прочитайте невигадану історію. Визначте комунікативний намір автора й основну думку тексту.**

ЧУЖИХ ДІТЕЙ НЕ БУВАЄ

По закінченні університету приїхав я учителювати в карпатське село. Якось веду урок у сьомому класі.

– Василю, ти знову не виконав домашнього **завдання**. Доведеться розмовляти з твоїм батьком…

– У мене немає тата, – звів хлопець на мене очі.

Я знітився – треба ж було спочатку дізнатися все про своїх учнів! А я сказав не подумавши. Знаю, що в наших родинах батько має найбільший авторитет. У ці хвилини з **останньої** парти почулося образливе для Василя слово «копил». У класі стало гамірно. Заспокоївши учнів, побесідував із ними про те, що недобрим словом можна завдати болю, образити невинну людину, про дружбу між однокласниками…

Розмова на уроці розійшлася селом. Жаліли Василя, який жив зі старенькою бабусею, бо мати нещодавно померла. Із чоловіком вона розлучилася одразу після **народження** Василька. Його батько жив у місті, у нього давно була інша сім'я.

Несподівано для всіх ця історія мала **продовження**. Якось до школи після уроків завітав елегантний чоловік приємної зовнішності. Назвавшись батьком Василька, поцікавився його оцінками, поведінкою. Розпитував щиро, зацікавлено. А наприкінці сказав: «Заїжджав до мене односелець. Розповідав, що мого сина назвали *«копилом»*. Я не хочу, щоб ображали мого сина, тому забираю його до себе. Дружина сказала, що не можемо залишити напризволяще ні його, ні бабусю, тож і вона житиме з нами».

У селі пораділи за Василя. А багато хто дивувався, бо не кожна жінка візьметься виховувати чужу дитину й доглядати чужу матір *(за В. Бойчуком)*.

ІІ. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що відомо з тексту про Василя?

2. Який інцидент описано в тексті і чи можна було його уникнути?

3. Чому дивувалися односельці Василя?

ІІІ. Випишіть із тексту і затранскрибуйте виділені слова, правильно вимовте їх. Обґрунтуйте вимову й написання подовжених приголосних.

[Проектна діяльність] **4. Напишіть колективного листа незнайомій жінці й оприлюдніть його.**

Засвоєння десятикласниками морфологічних норм сучасної української літературної мови доцільно поєднати з роботою над таким текстом соціального спрямування, яка органічно перейде в проектну діяльність.

[Робота з текстом] **5.** І. **З'ясуйте значення слів *вда́ваний, суту́жно, змарні́лий.* Прочитайте невигадану історію, доберіть до неї інший заголовок.**

ДО СИНА В ГОСТІ

Електричка плавно рушила з місця. Галина Михайлівна зручно вмостилася, поставивши біля себе дві важкі сумки. За вікном замиготіли зимові пейзажі… У вагоні туди-сюди снують продавці найрізноманітнішого **краму**. Зрідка з'являються жебраки – вдавані й ті, кому справді сутужно. Ось зайшла літня жінка в старенькому, але охайному одязі, й попросила

допомогти, хто чим зможе. Молиться, а по змарнілому **обличчю** течуть сльози… Жінка навпроти дістала з гаманця кілька **гривень** і дала жебрачці. А коли та пройшла далі, обурено сказала:

– Хіба це діти? Це недолюдки. Жінка продала хату, щоб син купив **автомобіль**. Обіцяв забрати до себе. Пожила у них день, а наступного дня невістка сказала **чоловікові**: «Вибирай: або я, або мати».

Від цих слів у Галини Михайлівни защеміло серце.

– Наступна станція Київ-Волинський, – пролунав голос із динаміка.

Скоро виходити. Вона їде в гості до сина з невісткою. Везе гостинці **онуку** і знає: вони знову вмовлятимуть її продати хату і переїхати до них… *(за О. Пономаренком).*

ІІ. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Який випадок описано в тексті та які почуття він у вас викликав?

2. Наведіть факти, коли літні люди залишалися сам на сам зі своїми проблемами.

3. Наскільки поширене таке явище в Україні? Чи характерне воно для інших країн? Як можна йому зарадити?

ІІІ. Поясніть написання відмінкових закінчень виділених слів; укажіть, в яких словах можливі паралельні закінчення. Утворіть і запишіть вжиті у тексті ім'я й ім'я по батькові у формі кличного відмінка.

[Проектна діяльність] **6. Обговоріть порушену в тексті проблему. З'ясуйте її причини, запропонуйте шляхи розв'язання. Запишіть їх і оприлюдніть.**

Під час опрацювання синтаксичних і пунктуаційних норм доцільно організувати роботу одинадцятикласників з текстом на основі соцопитувань.

[Робота з текстом] **7. І. Ознайомтеся з даними соціологічних опитувань.**

ОДНОКЛАСНИКИ Й ОДНОКЛАСНИЦІ

В одній із київських шкіл було проведене експрес-опитування серед учнів 15-17 років щодо стосунків між однокласниками й однокласницями. У них запитали, як вони оцінюють формат свого спілкування.

Дівчата відзначили, що хлопцям бракує вихованості, пристойних манер, серйозності, культури поведінки, поступливості, бажання і вміння підтримати, сміливості брати на себе відповідальність, словникового запасу, вміння слухати, чесності, врівноваженості, мудрості.

Натомість хлопці сказали, що дівчатам бракує ентузіазму, сміливості, вміння захистити себе, дисципліни, відвертості, відкритості, комунікабельності, розуму, поваги до однокласників.

І якщо майже половині дівчат не подобається формат спілкування між хлопцями й ними, то лише п'ята частина юнаків виявилася невдоволеною. Цікаво: всі респонденти-юнаки стверджували, що в них не було б стимулу відвідувати школу, якби не дівчата.

За результатами спостережень і опитувань психологи дійшли висновку, що, по-перше, дівчата й хлопці по-різному беруть участь в освітньому процесі, а, по-друге, психологічний вік хлопців помітно відстає від психологічного віку дівчат.

І дійсно, більшість золотих і срібних медалей у школі завжди здобували і здобувають дівчата. Чоловік, вихований у такій системі, не розуміє, чому про жінку треба дбати, якщо впродовж 11-ти років він бачив її перевагу і терпів поразку. А це означає, що хлопці, замість оберігати дівчат, сприймають їх як конкурентів по навчанню *(за В. Сорокопуд)*.

ІІ. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Як ви сприйняли дані соцопитування?

2. Як складаються стосунки між юнаками й дівчатами у вашому класі? Чи задовольняють вони вас?

3. Якщо ні, – висловіть свої побажання.

III. Випишіть із тексту речення з однорідними членами, поширивши їх переліком якостей характеру, яких бракує юнакам і дівчатам із вашого класу. Поясніть розділові знаки.

Запропоновані далі завдання вчитель може використати на свій розсуд.

[Робота з текстом] **8. І. Прочитайте текст, доберіть заголовок.**

Якось мені довелося стати свідком такої пригоди. Зайшовши в маршрутне таксі, я заплатив за проїзд і пройшов до салону. Слідом за мною зайшов юнак, а за ним – літній немічний чоловік. Він попросив водія про безплатний проїзд: у нього не було грошей. Водій почав виганяти старого, і той слухняно ступив крок до виходу. Всі заніміли.

І тоді юнак вийняв із кишені гроші і, даючи водієві, сказав незвичайному пасажирові: «Батьку, не виходьте. Сідайте. Я за вас заплатив».

…Усі зітхнули з полегшенням *(з періодики)*.

ІІ. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Як ви оцінюєте поведінку учасників цієї пригоди?

2. Як вчинили б ви на місці водія?

3. Чи доводилося вам бути свідками подібних випадків? Розкажіть про них.

[Робота в групах] **9. Обговоріть проблему ставлення водіїв окремих маршрутних таксі до соціально незахищених людей. Проаналізуйте причини цієї проблеми, спільно знайдіть шляхи її розв'язання й оприлюдніть їх.**

[Робота в групах] **10. Подискутуйте. Висловіть аргументовану згоду (незгоду) з такими твердженнями.**

1. Політика – суто чоловіча справа.

2. Школі бракує педагогів-чоловіків.

3. Для жінок не може бути обмежень у виборі професії.

4. Існують професії, небажані для чоловіків.

[Круглий стіл] **11. *Чому українці виїжджають за кордон і залишаються там назавжди?* Обговоріть проблему. З'ясуйте причини й**

наслідки таких процесів. Запропонуйте шляхи розв'язання проблеми трудової міграції.

[Домашнє завдання + Портфоліо] **12. Критично проаналізуйте свої силу волі, працездатність, можливості та інші якості. Напишіть невеликий твір на одну з тем: «У гості до себе самого (самої)», «Я очима інших», «Що я хотів би (хотіла б) змінити у своєму характері», «Повір у власні сили», «Мій ідеал», «Людина майбутнього».**

Соціально спрямовані технології опанування української мови сприяють розвиткові соціально значущих рис і якостей особистості, зокрема здатності визначати соціальну мету й досягати її; опановувати соціальні ролі, уміння орієнтуватися у навколишньому світі; інтегруватися в соціальні відносини суспільства; засвоювати соціальні норми, цінності й усвідомлено оперувати ними у щоденному житті; виявляти активність і самостійність у прийнятті рішень. Актуалізація соціальних мотивів освітнього процесу надає опануванню мови особистісного смислу і значення, визначає ставлення молодої людини до суспільства і буття її в суспільстві, проектування власного майбутнього.

Література

1. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком / А. А. Бодалев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1965.

2. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу /Н. В. Бондаренко // Дивослово. – 2013. – № 12. – С. 2-7.

3. Бондаренко Н. В. Українська мова у фокусі перспектив реформування старшої школи / Н. В. Бондаренко, С. В. Косянчук //Молодь і ринок. – 2018. – №4(159).

4. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К.: Вища школа. 1985. – 360 с.

5. Закон України «Про освіту» / Відомості Верховної Ради. – 2017. –

№ 38–39.

6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepcziya.html

7. Мудрик А. В. Современный старшеклассник: проблемы самоопределения / А. В. Мудрик. – М.: Знание, 1977.

8. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К., 2007. – 144 с.

9. Сухомлинский В. А. Мудрая власть коллектива / В. А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1975.